

Тема 6

БЮДЖЕТ І БЮДЖЕТНА СИСТЕМА

1. Сутність, призначення та структура бюджету держави.
2. Бюджетний устрій і бюджетна система.

1. СУТНІСТЬ, ПРИЗНАЧЕННЯ ТА СТРУКТУРА БЮДЖЕТУ ДЕРЖАВИ

Бюджет держави є складним і багатограним явищем у суспільстві. Його розглядають з трьох сторін:

- 1) за економічним змістом;
- 2) за формою прояву;
- 3) за матеріальним змістом.

За *економічним змістом* бюджет являє собою сукупність грошових відносин між державою, з одного боку, і юридичними та фізичними особами, з іншого боку, для формування і використання централізованого фонду грошових коштів, призначеного для забезпечення виконання державою її функцій.

Основним джерелом формування бюджету є ВВП. Права держави в його розподілі ґрунтуються на двох чинниках. По-перше, на виконанні нею зазначених суспільних функцій. Централізація частини ВВП у бюджеті є, по суті, платою суспільства за виконання державою її функцій. По-друге, держава може брати участь у розподілі ВВП як один із суб'єктів його створення, будучи власником засобів виробництва у державному секторі, тобто виконуючи підприємницьку діяльність. Характер і масштаби участі держави у розподілі ВВП залежать від моделі фінансових відносин у суспільстві. Причому саме порядок і рівень бюджетної централізації ВВП визначають той чи інший вид моделі.

Між бюджетом і ВВП існує складна система взаємозв'язку. Важливим чинником збільшення доходів бюджету є зростання ВВП. При цьому за умови стабільних пропорцій його розподілу, зростають доходи всіх суб'єктів розподільних відносин, у тому числі і держави. Однак стабільне зростання ВВП створює передумови для зменшення частки держави, оскільки її потреби на фінансове забезпечення виконання встановлених функцій відносно стабільні. Це поступово

веде до зменшення рівня оподаткування юридичних і фізичних осіб, а відповідно до збільшення частки ВВП на споживання й виробничі потреби.

Специфічними ознаками бюджетних відносин є їх перерозподільний, всеохоплюючий та законодавчо регламентований характер.

Перерозподільний характер полягає у перерозподілі через бюджет доходів юридичних і фізичних осіб. Такий перерозподіл, з одного боку, є необхідним, оскільки завжди є особи, які в певний час потребують певний обсяг фінансової допомоги і підтримки. Однак, з іншого боку, такий перерозподіл має бути досить обмеженим, щоб не підривати стимулів до продуктивної діяльності у тих суб'єктів, у кого вилучаються доходи, і не створювати утриманських тенденцій у тих, хто отримує асигнування, субсидії і дотації з бюджету.

Всеохоплюючий характер бюджетних відносин виявляється у тому, що вони охоплюють абсолютно всіх кожного громадянина, кожне підприємство, кожну державну структуру. При цьому, як правило, бюджетні відносини мають двосторонній характер платежі до бюджету та асигнування з нього.

Оскільки бюджетні відносини мають перерозподільний і всеохоплюючий характер і відображаються на формуванні доходів юридичних і фізичних осіб та держави, вони *регламентуються у законодавчій формі*. Регламентування здійснюється на трьох рівнях:

- відповідними законами про побудову бюджету і бюджетної системи, у яких визначається склад доходів і видатків бюджету, склад бюджетної системи і принципи її побудови, розмежування доходів та видатків між бюджетами, загальні засади бюджетного процесу, тобто порядку складання і виконання бюджету;
- законами, що регламентують формування доходів і фінансування видатків (податкове законодавство, законодавство про окремі напрями діяльності держави, наприклад, про освіту, і засади їх бюджетного фінансування);
- на основі прийняття щорічних законів (чи відповідних рішень місцевої влади) про бюджет на поточний рік, у якому затверджується обсяг доходів і видатків бюджету поточного року, джерела їх формування і напрями фінансування, стан бюджету.

За *формою прояву* бюджет є основним фінансовим планом, у якому відображається діяльність держави та місцевих органів влади й управління. Як фінансовий план бюджет являє собою баланс доходів

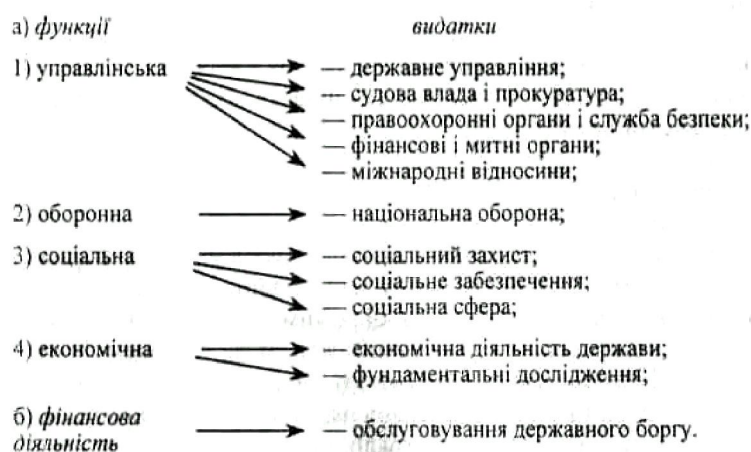
і видатків. Водночас це не просто розпис доходів і видатків держави це віддзеркалення її економічної і соціальної, міжнародної та оборонної, а головне фінансової (в усіх її напрямках) політики. Це форма прояву розглянутої вище сукупності перерозподільних відносин у суспільстві.

Бюджет як фінансовий план відіграє дуже важливу роль у діяльності держави. Він визначає її *можливості й пріоритети*, роль і форми реалізації закріплених за нею функцій. Це документ, що спрямовує фінансову діяльність держави, робить її конкретною і фінансово забезпеченою.

За *матеріальним змістом* бюджет являє собою централізований грошовий фонд держави. Обсяг бюджету це річна сума коштів, що проходять через цей фонд. Він перебуває у постійному русі: практично щоденно до нього надходять кошти і здійснюється фінансування видатків. У зв'язку з цим необхідна чітко налагоджена *система управління бюджетом* з метою забезпечення своєчасного і повного надходження доходів та раціонального й ефективного використання його коштів.

Склад *видатків* бюджету визначається функціями держави та характером її фінансової діяльності (схема 4).

З позицій використання централізованих у бюджеті коштів його видатки можна умовно поділити на дві групи державне споживання і бюджетне фінансування юридичних і фізичних осіб.

Схема 4. Склад видатків бюджету

Державне споживання являє собою видатки на утримання державного апарату управлінського, правоохоронного, судового тощо та армії. Формування доходів бюджету в цій частині є платою з

боку суспільства державі за послуги, що надаються нею у сфері управління країною та забезпечення її обороноздатності й правопорядку. *Бюджетне фінансування* відображає процес перерозподілу доходів у суспільстві. Якщо видатки бюджету в частині державного споживання суспільству відшкодовуються у вигляді відповідних послуг з боку держави, то бюджетне фінансування є, по суті, або поверненням суспільству, або суспільним споживанням частини централізованого у бюджеті ВВП.

Бюджетне фінансування видатків, відбиваючи перерозподіл отриманих державою доходів, відображається у формуванні вторинних, а в окремих випадках, і первинних доходів юридичних і фізичних осіб. Воно може мати *прямий і непрямий* (опосередкований) характер. Прямий характер має формування доходів конкретних отримувачів бюджетних асигнувань розпорядників бюджетних коштів, опосередкований характер споживачів суспільних благ, які забезпечуються за рахунок бюджету.

Бюджетне фінансування може здійснюватися в таких формах:

- 1) бюджетні інвестиції;
- 2) державні трансферти;
- 3) бюджетні кредити;
- 4) кошторисне фінансування.

Основною формою *бюджетних інвестицій* є фінансування капітальних вкладень. Виділення коштів може здійснюватись окремим підприємствам, міністерствам і відомствам, а також на придбання певної частки акцій акціонерних товариств.

Державні трансферти являють собою цільове, безповоротне та безоплатне (нееквівалентне) виділення коштів з бюджету конкретним суб'єктам у вигляді державних субсидій, субвенцій і дотацій. Субсидії можуть виділятися юридичним і фізичним особам і мають форму фінансової допомоги чи відшкодування витрат доходів. Субвенції і дотації надаються юридичним особам. Субвенції є різновидом цільових субсидій, які передбачають спільну участь отримувача і бюджету в фінансуванні певних витрат. Державні дотації видаються на покриття збитків підприємств, але у тому разі, коли вони викликані незалежними від підприємств причинами.

Бюджетні кредити це надання коштів з бюджету суб'єктам підприємницької діяльності на поворотній основі, що загалом не властиве бюджетним відносинам. На відміну від банківських

кредитів, вони видаються на більш пільгових умовах та за нижчими процентними ставками.

Кошторисне фінансування означає виділення коштів з бюджету на основі спеціального планового документа кошторису. Воно охоплює такі напрями видатків, як соціальна сфера, соціальне забезпечення, фундаментальні дослідження, оборона, управління. З погляду бюджетних установ воно є формою цільового, безповоротного і безоплатного фінансування. Працівники даних установ отримують на цій основі свої первинні доходи.

Формування *доходів* бюджету здійснюється за рахунок внутрішніх і зовнішніх джерел на основі використання різноманітних методів. Внутрішніми джерелами є вироблений у країні ВВП та національне багатство. Зовнішні джерела це надходження доходів до бюджету на основі міжнародного перерозподілу доходів і фінансових ресурсів.

Таблиця 2

Методи та джерела формування бюджету

Методи	Доходи	Джерела
Від продуктивної діяльності: підприємницької	частина прибутку державних підприємств	ВВП
державних послуг	державне мито компенсаційні доходи	ВВП
Від майна і майнових прав	постійні (від здавання в оренду і від корпоративних прав держави) разові (від реалізації майна)	ВВП національне багатство
Від державних угідь	платежі за ресурси концесії	національне багатство
Податковий	податки	внутрішні (ВВП) зовнішні
Позичковий	внутрішні позики зовнішні позики	внутрішні і зовнішні зовнішні
Емісійний	емісійний дохід	

У процесі формування доходів бюджету держава може використовувати як загальні методи, притаманні всім суб'єктам фінансових відносин (від продуктивної діяльності, від майна та державних угідь, запозичення), так і специфічні, властиві тільки їй, методи податковий, емісійний (табл. 2).

Доходом держави від підприємницької діяльності є прибуток державних підприємств. За правом власності він належить державі. Однак, як правило, держава ніколи повністю не централізує його в бюджеті, а залишає певну частину на підприємстві. Мобілізація частини прибутку державних підприємств до бюджету може здійснюватися шляхом прямого вилучення або на основі податкового методу.

Доходи від державних послуг надходять до бюджету у вигляді державного мита – плати за нотаріальні послуги, видачу дозволів, патентів, документів тощо та у вигляді компенсаційних доходів за виконані державою роботи – геологорозвідувальні, дорожні та ін.

Доходи від державного майна і майнових прав можуть надходити на постійній та разовій основі. Постійними доходами є орендна плата від передання державного майна в оренду, та дивіденди від акцій, що відображають корпоративні права держави на частку майна акціонерних товариств, якою володіє держава. Разові доходи держава отримує від реалізації свого майна чи корпоративних прав (наприклад, доходи від приватизації).

Доходи від державних угідь пов'язані із загальнонародною, по суті державною, власністю на землю та, відповідно, на угіддя, що на ній знаходяться, і надра землі. Вони можуть надходити у вигляді платежів за використання лісових та водних ресурсів, за видобування корисних копалин, а також у вигляді доходів від концесій передання прав користування угіддями і ресурсами.

Певна частина податкових доходів відображає міжнародний перерозподіл доходів та формується за рахунок зовнішніх джерел (мита, що сплачується нерезидентами при ввезенні, вивезенні чи транзиті товарів через митний кордон; податки, які сплачені за рахунок доходів, отриманих за кордоном, тощо).

Використання державою *позикового методу формування бюджету* має специфічний характер. Залучення позик вимагає і здійснення видатків на обслуговування державного боргу, котрий, крім суми заборгованості, включає виплату процентних чи дисконтних доходів. Це означає, що для фінансової діяльності держави запозичення доцільні у тому разі, коли вони забезпечуються

належною фінансовою результативністю, передусім зростанням ВВП. Якщо це не забезпечується, то і внутрішні, і зовнішні позики це лише тимчасові доходи. Водночас з позицій бюджету поточного року це надходження, що забезпечують фінансування його видатків. За визнаною в усьому світі методологією державні позики належать не до доходів бюджету, а до джерел його фінансування, тобто покриття дефіциту.

Якщо позикові доходи держави є тимчасовими, то емісійний дохід, що являє собою різницю між номінальною вартістю випущених в обіг грошей і витратами на їх друкування (досить значними, але практично не відчутними порівняно з номінальною вартістю), є, по суті, фіктивним. Він не відображає ні вартості створеного ВВП, ні реалізованого національного багатства. З позицій поточного бюджетного року емісійний дохід, як і державні позики, забезпечує фінансування передбачених видатків. Однак, враховуючи його специфіку, він теж належить не до доходів бюджету, а до джерел його фінансування.

Основою формування доходів бюджету держави є податковий метод, а головним джерелом ВВП. За різними оцінками частка податків у доходах бюджету має становити 90-95%. Саме вони найбільше відповідають схемі фінансової діяльності держави і ставлять її на стабільну основу. Інші методи формування бюджету мають суттєві обмеження. Так, емісійний дохід взагалі є небажаним і використовується у крайньому випадку. Позикові доходи обмежені реальними джерелами їх погашення. При цьому взагалі вважається, що бюджетний дефіцит не повинен перевищувати 2-3% від ВВП (ВВП), що відносно обсягу бюджету (при середньому рівні бюджетної централізації ВВП 40-45%) становить 5-7%. Доходи від підприємницької діяльності держави в умовах ринкової економіки досить обмежені, оскільки державний сектор функціонує, як правило, у непривабливих, тобто малоприбуткових чи взагалі збиткових сферах і секторах економіки. А доходи від державних послуг, державного майна й угідь у переважній більшості країн вкрай обмежені та нестабільні.

Фінансова політика держави має ґрунтуватися тільки на реальному бюджеті. Оптимізація складу та структури доходів і видатків бюджету відображає збалансованість фінансової політики.

Оскільки бюджет є системою всеохоплюючих перерозподільних відносин, то його формування і стан мають особливе значення для

держави, кожної юридичної і фізичної особи та суспільства загалом. Формування бюджету передбачає вирішення триєдиного завдання. По-перше, визначення *реальних* обсягів доходів. По-друге, *оптимізацію* структури видатків на основі критерію забезпечення максимального рівня зростання ВВП при задоволенні мінімуму соціальних потреб. По-третє, *збалансування* бюджету. Проблеми збалансування полягають у тому, що, як правило, потреби будь-якого суб'єкта, у тому числі й держави, перевищують можливості.

Збалансування бюджету можливе за рахунок:

- збільшення доходів введення нових податків, підвищення ставок чи розширення об'єкта оподаткування з діючих податків, розширення використання неподаткових доходів;
- скорочення видатків пропорційного чи селективного;
- на основі прийняття бюджетного дефіциту з установленням джерел його покриття (державні позики або грошова емісія).

За наявності значних фінансових проблем усі ці способи збалансування бюджету можуть використовуватися у комплексі.

Стан бюджету як фінансового плану відображає не тільки фінансовий стан держави, а й характеризує багато в чому фінансову ситуацію країни. Він характеризується трьома показниками:

- 1) рівновага доходів і видатків;
- 2) перевищення доходів над видатками;
- 3) перевищення видатків над доходами.

Урівноваженість доходів і видатків є найбільш природним та доцільним станом, що впливає зі схеми фінансової діяльності держави: $\text{доходи} \rightarrow \text{видатки}$. При цьому фінансовий результат діяльності держави не визначається, адже, з одного боку, держава має збирати стільки доходів, скільки їй потрібно для забезпечення видатків бюджету, а з іншого вона може профінансувати стільки видатків, скільки збирає доходів.

Перевищення доходів над видатками загалом відображає стабільну фінансову ситуацію, хоча і не є метою діяльності держави. Воно може проявлятися в різних формах. По-перше, це можуть бути свого роду бюджетні резерви: заплановане перевищення використовується на фінансування непередбачених видатків у поточному році, а фактично отримане за підсумками бюджетного року переходить у доходи наступного року, за рахунок чого можуть бути або збільшені видатки, або скорочені доходи. Однак на практиці бюджетні резерви, як правило, мають правові засади формування, наприклад, в Україні в складі

Державного бюджету виокремлюється Резервний фонд Кабінету Міністрів. По-друге, перевищення доходів над видатками може виникати внаслідок надмірної (порівняно з нормованими органами влади та управління вищого рівня видатками) дохідної бази окремих бюджетів. В Україні таке перевищення має форму бюджетного надлишку і підлягає вилученню до бюджету вищого рівня. По-третє, таке перевищення може мати форму бюджетного профіциту, за умов збалансування бюджету в межах не одного, а кількох років. В окремі роки встановленого періоду формуються бюджетні профіцити, а в окремі дефіцити. Обсяги бюджетних дефіцитів і профіцитів при цьому збалансовані.

Перевищення видатків над доходами, тобто *бюджетний дефіцит*, є найбільш складним явищем. Насамперед, дефіцит зовсім не означає незбалансованості бюджету, адже це перевищення видатків тільки над постійними доходами бюджету. Крім того, дефіцит бюджету треба оцінювати з позицій як окремо держави, так і фінансової системи у цілому. Для держави це завжди небажане і досить часто негативне явище. Іншими ж суб'єктами фінансових відносин та сфер і ланок фінансової системи воно може оцінюватися по-різному.

Обсяги фінансових ресурсів і отриманих доходів у суспільстві визначаються потужністю та ефективністю фінансової системи загалом, а не станом бюджету. Брак коштів у бюджеті може мати місце і при достатньому забезпеченні суб'єктів підприємницької діяльності фінансовими ресурсами та досить високому рівні доходів юридичних і фізичних осіб. За таких умов не може йти мова про фінансову кризу в тій чи іншій країні – це тільки проблеми, пов'язані з формуванням бюджету, що спричинені певними об'єктивними чи суб'єктивними чинниками. Але дефіцит бюджету може бути викликаний і обмеженістю фінансових ресурсів, що обумовлює незначні обсяги виробленого ВВП і, відповідно, низький рівень доходів юридичних та фізичних осіб. За таких умов ознаки фінансової кризи в країні очевидні та стосуються всіх суб'єктів.

Бюджетний дефіцит розглядається за формою прояву, за причинами виникнення та за напрямом дефіцитного фінансування. За формою прояву виділяють *відкритий* офіційно зафіксований, та *прихований* дефіцити. Прихованість дефіциту є ознакою нереальності фінансової політики держави. За причинами виникнення розрізняють *свідомий і вимушений дефіцит*. Свідомий виникає в умовах достатності ресурсів у суспільстві та досить високому рівні доходів

юридичних та фізичних осіб. Він пов'язаний з політикою помірною оподаткування з метою зміцнення фінансової бази підприємницьких структур. За таких умов досить активною є політика позикових фінансів. *Вимушений* дефіцит пов'язаний з низьким рівнем виробленого ВВП, коли навіть високий рівень оподаткування може забезпечити бюджет держави достатніми доходами. За напрямками дефіцитного фінансування дефіцит може мати пасивний характер спрямування залучених під його покриття коштів на поточні потреби, та активний фінансування бюджетних інвестицій, насамперед капітальних вкладень у високоефективні інвестиційні проекти.

ПРОБЛЕМА БЮДЖЕТНОГО ДЕФІЦИТУ

Держава є, як правило, DSU¹. Це означає, що вона економічний суб'єкт, у якого не вистачає коштів на покриття витрат. У цілому державний бюджет будується у формі балансу, коли доходи мають дорівнювати розходам. Однак на практиці бюджетні розходи, як правило, перевищують рівень доходів, а бюджет є дефіцитним.

Бюджетний дефіцит сума, на яку у даному періоді розходи уряду перевищують його доходи. *Державний борг* загальна накопичена сума усіх додатних сальдо бюджетів уряду мінус усі дефіцити, що мали місце в країні.

Практика знає два головних підходи до балансування бюджету: щорічне балансування і циклічне балансування.

Фактично питання постає про те, чи слід пристосовуватися до суб'єктивного планування на базі року, або враховувати значно більші об'єктивні економічні коливання цикли?

Так у період спаду надходження податків автоматично скорочується. У прагненні збалансувати бюджет уряд має:

- збільшити ставки оподаткування;
- скоротити державні розходи.

Проблема у тому, що кожен з цих заходів за своїм економічним змістом є стримуючим, а не стимулюючим економічний ріст кроком. Як видно, політика балансування бюджету на щорічній основі не є економічно нейтральною і антициклічною.

Щорічне балансування бюджету є досить привабливим для політиків засобом вирішувати власні політичні проблеми. Дефіцити дозволяють їх робити суспільству подарунки за рахунок зростання

---

¹ Deficit Spending Unit – економічний агент з недостатньою для здійснення витрат сумою коштів.

державних розходів без зустрічних витрат у вигляді більш високих податків.

Ідея бюджету, що балансується на циклічній основі, передбачає, що уряд враховує при балансуванні бюджету макроекономічні коливання економіки і формує бюджетні доходи і розходи відповідно до фази економічного циклу. Логічне обґрунтування для того, щоб протистояти спаду уряд повинен зменшити податки і збільшити розходи, свідомо викликаючи дефіцит. У ході наступного підйому необхідно підвищити податки і зменшити витрати. Позитивне сальдо, що виникає при цьому може використовуватися для погашення державного боргу, що мав місце у період спаду. Подібні кроки уявляють собою позитивну антициклічну силу, яка може пом'якшувати економічні коливання.

Проблема тут постає у неоднаковості періодів і глибини коливань. Повільний підйом економіки після значного тривалого і глибокого спаду може не забезпечити покриття створеного дефіциту.

Функціональні фінанси. Висхідною функцією державних фінансів є не балансування бюджету, а балансування економіки, тобто забезпечення повної зайнятості та мінімальної інфляції (бюджет виступає лише як віддзеркалення стану економіки). Це концепція функціональних фінансів. З такої точки зору, навіть якщо досягнення цієї мети супроводжується або позитивним сальдо бюджету, або таким, що все збільшується, державним боргом не має значення. Проблеми бюджетного дефіциту не мають такого значення як тривалий спад або стійка інфляція.

Функціональні фінанси розглядають бюджет як інструмент досягнення макроекономічної стабільності, тому уряд задля досягнення головної мети може вводити будь-які дефіцити або надлишки. Загроза зростання державного боргу вирішується за рахунок того, що у здоровій економіці уряд має практично необмежені можливості збільшення податкових надходжень шляхом активізації економічної діяльності.

Державний борг. Журналь де Женев , 30 червня 1778 року:

Підраховано, що для того, щоб сплатити цей англійський державний борг, якщо сплачувати по одній гінеї кожну хвилину, для повної сплати буде необхідно 272 роки, 9 місяців, один тиждень, один день і 15 хвилин 141 405 855 гіней (Бродель Ф. Матеріальна цивілізація, економіка і капіталізм, XV-XVIII ст., в 3-х т. К.: Основи, 1995. Т. 3. С. 387). Державний борг був великим чинником британської перемоги. Він надав у розпорядження Англії величезні суми у той

самий момент, коли вони були їй потрібні (Там само. С. 388), функціональні фінанси.

Проблема державного боргу з фінансової точки зору постає у тому, що при значній його величині можлива поява *ефекту витіснення*, що означає наступне дефіцитне фінансування збільшує ставку процента, а це призводить до скорочення інвестицій. Наступні покоління наслідують економіку із зменшеним виробничим потенціалом і за інших рівних умов їх рівень життя буде нижчим, ніж в інших випадках. Це відбувається тоді, коли зростання державних розходів *не має інвестиційного характеру*.

Розмір боргу: у США кожна народжена дитина є спадкоємцем більш ніж \$10,000 зобов'язань по державному боргу у вигляді державних облігацій. Тобто, уряд зміг перетворити внутрішній борг у суспільні активи.

Традиційні виходи з ситуації:

1. Рефінансування коли настає строк сплати по боргу, уряд не скорочує розходи і не підвищує податки, а випускає нові облігації і за рахунок виручки від їх продажу погашає попередні випуски.
2. Оподаткування, якщо це може сприйматися виборцями.
3. Створення грошей для покриття боргу і процентів, хоча це й несе в собі інфляційну складову.

Структура бюджету як фінансового плану відображає склад і питому вагу доходів і видатків (табл. 3). Загалом вона є досить стабільною, хоча щороку можуть відбуватися певні зміни. Структура зведеного бюджету України, за винятком цільових фондів (оскільки склад фондів, що включаються до бюджету, постійно змінюється, то це впливає на реальну структуру доходів та видатків) показана у таблиці 3:

Таблиця 3

Зведений бюджет України

Групи доходів та видатків	1996 р.	1998 р.	2000 р.
Доходи	82	69	72
Податкові надходження з них:			
Непрямі податки,	37	30	30
у тому числі: ПДВ	28	25	22
акцизний збір	5	3	5
МИТО	4	2	3

Продовження табл. 3

<i>Прямі податки,</i>			
у тому числі: податок на прибуток	41	37	37
прибутковий з громадян	22	22	18
податки на власність	14	11	15
земельний податок	1	1	1
<i>Платежі за ресурсами та інші</i>	4	3	3
<i>податкові платежі</i>	4	2	5
Неподаткові надходження	10	15	28
Дефіцит	8	16	
Видатки			
Соціальний захист населення	15	15	13
Соціально-культурна сфера	32	33	29
Фундаментальні дослідження	1	2	2
Економічна діяльність держави	21	19	17
Національна оборона	5	5	5
Управління	12	9	15
Видатки на обслуговування державного боргу:			
разом,	9	11	10
з них: зовнішнього	6	9	6
внутрішнього	3	2	4
Інші видатки	5	6	6
Профіцит			3

2. БЮДЖЕТНИЙ УСТРІЙ І БЮДЖЕТНА СИСТЕМА

Вертикальна структура бюджету за рівнями влади характеризується двома поняттями: бюджетний устрій і бюджетна система.

Бюджетний устрій показує яким чином побудована бюджетна система, тобто це організація вертикальної структурної побудови бюджету держави за рівнями адміністративно-територіального поділу країни.

Бюджетна система відображає складові бюджету, тобто це сукупність усіх бюджетів, які формуються в даній країні згідно з її бюджетним устроєм.

Основи бюджетного устрою:

- виділення видів бюджетів;
- установлення принципів побудови бюджетної системи;
- розмежування доходів і видатків між ланками бюджетної системи;
- організація взаємовідносин між бюджетами.

Виділення **видів бюджетів** ґрунтується на політичному устрої та адміністративно-територіальному поділі кожної країни. Установлено два основні види бюджетів *центральні* та *місцеві*. У країнах з федеральним устроєм існують два різновиди центральних бюджетів: загальнодержавний та центральні для членів федерації. В Україні центральними є Державний бюджет України і Республіканський бюджет Автономної Республіки Крим. Склад місцевих бюджетів відображає територіальний поділ країни: в Україні області, райони, поселення. Відповідно місцеві бюджети поділяють на дві групи: централізовані (регіональні) обласні, районні, міські та бюджети базового рівня сіл, селищ, міст, районів у містах.

Принципи побудови бюджетної системи є визначальною основою бюджетного устрою. Вони визначають характерні ознаки і риси бюджетної системи кожної країни. За основу побудови бюджетної системи прийнято принцип поєднання централізованих і децентралізованих ланок, що дає змогу враховувати як загальнодержавні, так і регіональні потреби. При цьому *взаємозв'язок* різних ланок бюджетної системи може встановлюватися на основі двох альтернативних принципів:

- 1) єдності всіх бюджетів;
- 2) автономності кожного бюджету.

Принцип єдності означає, що всі ланки бюджету в сукупності становлять єдиний (зведений, консолідований) бюджет, який складається і затверджується в загальному обсязі. Принцип єдності забезпечується єдиною дохідною базою всіх бюджетів, єдиною системою видатків, а головне керуваністю процесом складання і виконання бюджету з єдиного центру.

Принцип автономності означає, що кожний бюджет, який входить до складу бюджетної системи, є відносно відособленою і самостійною ланкою. Автономність бюджетів забезпечується чітким законодавчим розмежуванням доходів і видатків між бюджетами із забезпеченням кожного бюджету досить міцною і стабільною дохідною базою. Кожний бюджет складається, затверджується і виконується відповідними органами влади відособлено і самостійно.

Бюджетна система, що побудована на засадах автономності кожного бюджету, значно ефективніша, ніж заснована на принципі єдності.

Розмежування доходів і видатків між бюджетами є важливим елементом бюджетного устрою. Воно починається з розмежування видатків, яке ґрунтується на розмежуванні функцій держави між різними рівнями влади і, відповідно, на призначенні того чи іншого бюджету: з центрального бюджету фінансуються видатки загальнодержавного характеру, з відповідних місцевих бюджетів видатки регіонального значення. При цьому може застосовуватись два підходи: розподіл за територіальною ознакою (за місцезнаходженням об'єкта фінансування) та розподіл, виходячи з відомчого підпорядкування (фінансування ведеться з бюджету того рівня, до якого належить орган управління, якому підпорядкований даний об'єкт фінансування).

Розмежування *доходів* є похідним відносно розмежування видатків і може проводитись на основі двох методів. Перший закріплення доходів за кожним бюджетом у повній сумі чи за твердо фіксованими нормативами в умовах автономності кожного бюджету. Другий метод полягає у встановленні системи бюджетного регулювання в умовах єдності бюджету, тобто у проведенні відрахувань до бюджетів нижчих рівнів, виходячи з їхніх потреб. При цьому всі доходи поділяються на закріплені і регулюючі.

Організація **взаємовідносин між бюджетами** передбачає виділення їх напрямів, видів та форм. За *напрямами* взаємовідносини між бюджетами поділяються на вертикальні між бюджетами різних рівнів, і горизонтальні між бюджетами одного рівня (в Україні тільки вертикальні). *Види* взаємовідносин: регламентовані законодавчими та інструктивними документами; договірні на підставі угоди між відповідними органами влади чи управління. *Форми* взаємовідносин: бюджетне субсидіювання, вилучення коштів, взаємні розрахунки; бюджетні позички. *Субсидіювання* це виділення коштів з бюджетів вищого рівня бюджетам нижчого рівня. Види субсидіювання: субсидії, субвенції, дотації.

Вилучення коштів передання коштів із бюджетів нижчого рівня до бюджетів вищого рівня. *Взаємні розрахунки* передання коштів із одного бюджету до іншого у зв'язку з перерозподілом між ними доходів чи видатків після затвердження бюджету. *Бюджетні позички*

запозичення коштів у зв'язку з виникненням тимчасового касового розриву незбігання у часі фінансування видатків і надходження

доходів. Можуть надаватись або з бюджету вищого рівня, або установами банківської системи (на даний час в Україні позички можна отримати тільки в банках).

КОНТРОЛЬНІ ЗАПИТАННЯ

1. Що являє собою бюджет як економічна категорія? Які характерні ознаки бюджетних відносин?
2. Що являє собою бюджет як основний фінансовий план держави?
3. У чому виражається матеріальний зміст бюджету?
4. Чим визначається склад видатків бюджету, які є форми бюджетного фінансування?
5. Які використовуються методи і джерела формування доходів бюджету?
6. Які показники характеризують стан бюджету?
7. Що таке бюджетний дефіцит і профіцит?
8. Що відображається в поняттях бюджетний устрій і бюджетна система ?
9. У чому полягають основи бюджетного устрою?
10. Які встановлюються принципи побудови бюджетної системи?
11. Які існують види бюджетів?
12. На чому ґрунтується розмежування доходів і видатків між бюджетами?
13. Як і в яких формах організовані взаємовідносини між бюджетами?
14. Які існують види бюджетного субсидіювання?
15. Які ланки включає бюджетна система України?
16. Які складові бюджетного процесу?
17. Які завдання розв'язуються в ході бюджетного планування?
18. Які основні стадії процедури бюджетного планування в Україні?
19. Що таке бюджетний дефіцит і які існують джерела його покриття?
20. У чому сутність виконання бюджету?